

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1291>

Geliş Tarihi: 23.05.2018

Kabul Tarihi: 24.06.2018

ADANA'DA MÜBADELE VE MÜLTECİ SORUNLARI

Yusuf Ziya BİLDİRİCİ*

Öz

Cumhuriyet Döneminin en önemli ve en yoğun göç hareketi, 1923 yılında gerçekleştirilen Türk-Yunan halkları değişimidir. Bu değişimin sonucu 100 bin Türkiyeli Rum Yunanistan'a gitmiş, yaklaşık 100 bin aileye mensup 400 bin Türk te Anadolu'ya göç etmiştir. Yunanistan ve Balkanlardan gelen göçmenlerin malları ve iskânına ilişkin olarak çıkartılmış olan kanun doğrultusunda, mübadil olarak tanımlanan göçmenler ile mülteciler, Rumların bıraktıkları evlere, ticarethanelere, topraklara ve terkedilmiş Ermeni mülklerine mesleklerine göre yerleştirilmişlerdir.

Türkiye'ye gelmeden önce birçok sıkıntılar yaşayan mübadiller, Özellikle 1924 yılından itibaren yapılan yerleşimlerinde sosyo-ekonomik sorunlarla karşılaştılar. Göçmenlerin büyük çoğunluğu geçmişten devralınan olumsuz ekonomik mirasın sancılılarıyla kıvrandı. Bazı göçmenler de yerleştirildikleri yerleri beğenmeyip, geçim ve yaşam koşullarının daha iyi olduğu yerlere yöneldiler ve yeni arayışlar içine girdiler.

Bu çalışma mübadele kapsamında Adana 10. İskân Mıntıkası'na gelen göçmenlerin yerleşimleri sırasında yaşadıkları sorunları incelemeyi amaçlamaktadır. Türk Hükümetinin göç ve iskân siyaseti ile lokâl sorunlar mevcut yazılı kaynaklardan ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki birinci el kaynakların ışığında ele alınıp incelenecektir.

Anahtar kelimeler: *Adana, mübadele, göç, iskân, sorunlar.*

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümü.

Population Exchange Refugee Problems In Adana

Abstract

The most important and intensive migration movement of the Republican Period is the exchange of Turkish and people in 1923. As a result of this exchange, 100 thousand of Greeks of Turkish nationality went to Greece, and 400 thousand of Turks that belongs to about 100 thousand families migrated to Anatolia. Immigrants and refugees, defined as exchanged in the direction of the laws of the immigrants coming from Greece and the Balkans, were settled in the Greek's abandoned houses, trading houses, lands, and abandoned Armenian properties left by the Greeks according to their occupations.

Refugees, who have many problems before coming to Turkey, were faced with socio-economic problems especially in their settlements since 1924. The vast majority of immigrants are cursed by the suffering of the negative economic legacy inherited from the past. Some immigrants did not like the places they settled in, and went to places where livelihood and living conditions were better, and they went on a quest.

This study aims to examine the problems being experienced by immigrants during their settlements that came to the Adana 10th Settlement Zone as a part of their exchange. The immigration and resettlement politics, and locational problems of the Turkish Government will be handled and examined in the light of existing written sources and first hand sources in the Prime Ministry Republican Archives.

Keywords: *Adana, population exchange, migration, settlement, problems.*

GİRİŞ

Adana Vilâyeti 1860 yılında Kafkaslardan Nogayların, 1890'da Çerkeslerin göçünden¹ sonra büyük bir göçe sahne olmamıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında bazı vilâyetlerimizin işgale uğramasının ardından yaşanan büyük iç göçler nedeniyle İskân-ı Aşair ve Muhâcirîn Müdüriyeti, 13 Mart 1916'da ayrı bütçeli Aşair ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umumiyesi'ne dönüştürülerek² teşkilatlandırıldı. Bu sırada Adana Valisi Cevdet Bey, AMMU'nin bilgisi dâhilinde Türk vatandaşlığına kabul edilen Yanbolu ve Dedeâğaç göçmenlerinden 41 kişinin 30 Mart'ta³ yerleşimlerini sağlamaya çalışıyordu. Göçmenler Valilik tarafından Kozan kazasına yerleştirildiler.

¹ Hilmi Bayraktar, "Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları 1859-1861", *Bilgi*, sayı: 45, Bahar/ 2008, s. 48.

² Volkan Marttin, "Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 5, Aralık 2011, s. 22.

³ *BCA*, 272.11.8.13-2.

Göçmenlerin ileri gelenlerinden Zuhreddin Efendi, tohumluk zahire ihtiyacı olan 13.200 kuruş ödemenin duyûna kalmaması için 21 Ağustos 1917 tarihi itibariyle Mutasarrıf Asaf Bey'in dikkatini çeken yazısı,⁴ bir anı olarak hafızalarda yerini alacaktır.

4 Kasım 1922'de Mustafa Kemal Paşa tarafından Refet Paşa'ya gönderilen talimatname ile Sıhhiye Vekâleti'ne bağlanarak Muâvenet-i İctimaiye Müdüriyeti adıyla hizmete devam edeceği belirtilen AMMU'nin 1922 sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür.⁵ Bu tarihten itibaren AMMU'nin yaptığı görevin İşkân Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından gerçekleştirileceği görülecektir.⁶

Yeni Türk Devleti'nin dünya kamuoyunda tanınmasını sağlayacak olan Lozan Barış Konferansı sırasında 30 Ocak 1923'te imzalanan Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol imzalanmıştı. Protokol gereği Türk topraklarında yerleşmiş Rum asıllı Türk uyruklu ile Yunan topraklarında yerleşmiş Türk asıllı Yunan uyruklu⁷ karşılıklı olarak mübadelesine karar verilmişti.⁸ Sözleşme ve Protokol TBMM tarafından 23 Ağustos 1923'te onaylanarak 25 Ağustos'ta yürürlüğe girdi. Sözleşmede, mübadeleye tabi tutulacak kişiler ve mübadele şartları konusunda ayrıntılı hükümler getirildi. Sözleşme ve protokol gereği Fridtjof Nansen'in başkanlığında,⁹ Türk ve Yunan temsilcilerinin de bulunduğu bir uluslararası komisyon kurulması kararlaştırılmış, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun¹⁰ kurulmasıyla göç işlemlerine başlanabilmişti.¹¹

⁴ BCA, 272.74.65.17-2.

⁵ Ufuk Erdem, Aşâir ve Muhâcirün Müdüriyet-i Umûmiyesi(1913-1922)", *Z/WT*, Vol. 9 No. 1, 2017, s. 76.

⁶ BCA, 272.12.56.143.21-1, 2, 3.

⁷ Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Çev. Seha L. Meray, Takım I, C. 1, Kitap 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s. 121-124.

⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İctima senesi: 2, C. I, s. 216; Ramazan Tosun, "Patrik Konstantin Araboğlu'nun Mübadelesi", *Askerî Tarih Bülteni*, Yıl: 24, Sayı: 46, Şubat 1999, s. 53; Gökçe Bayındır Goularas, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerin Yaşatılması", *Alternatif Politika*, Cilt. 4, Sayı. 2, Temmuz 2012, s. 130.

⁹ Muhammed Sarı, *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar Faaliyetleri (1923-1938)*, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011, s. 15.

¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti ve Yunanistan arasında 10 Haziran 1930 tarihinde yapılan Ankara Antlaşması ile 1923-1930 yılları arasında Yunanistandan Türkiye'ye yaklaşık olarak 463.534 kişi gelmiş, taraflar arasında yapılan 9 Aralık 1933 tarihinde yapılan Muhtelit Komisyon'un Kaldırılmasına İlişkin Antlaşma ile mübadele işlemleri 19 Ekim 1934 tarihinde resmî olarak sona ermiştir. Ömer Kodaman, *Türkiye İle Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi*,

Mübadele işlerini yürütmek üzere Türk Hükûmeti tarafından 13 Ekim tarihli yasa ile Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulurken,¹² 8 Kasım'da ise Mübadele, İmar ve İskân Kanunu kabul edildi.¹³ MİİV'nin kurulma çalışmaları sürecinde Hükûmet bir yandan da Yunanistan'dan Türkiye'ye getirilecek mübadiller için iskân yerlerini tespite çalışmaktaydı. Sonuçta, 17 Temmuz 1923'te İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi'ne göre Anadolu 8 iskân mıntikasına ayrıldı.¹⁴ MİİV duyulan lüzum üzerine iskân mıntikasını 10'a çıkardı.¹⁵ Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntab ve Maraş 10. Mıntika'daki¹⁶ yerleşim yerleri olarak kabul edildi.

Mübadil ve Gayri Mübadil Göçmenlerin İskânları

Mübadillerin Türkiye'de yerleştirilmeleri konusu pek kolay gözükmüyordu. Türkiye 1919-1922 yıllarındaki savaşın tahribatına uğramıştı ve henüz oluşan enkaz giderilememişti. Mübadiller Türkiye'ye getirilmeye başlandığında Yunan ordusunun geri çekilişi sırasında yaşanan tahribat kalıntıları¹⁷ önemli oranda görülmekteydi. 1923 yılının iktisadî koşulları altında mübadillerin yerleştirilmesinde Türkiye'yi zor bir süreç beklemekteydi.¹⁸

Mübadele protokolü çerçevesinde 1923 yılı Kasım ayından itibaren mübadillerin Türkiye'ye taşınma işlemleri başladı. İMU, iskân yerlerine gönderilecek göçmenlerin genel toplamlarının, onlara verilecek zeytinlikler ile ürün elde edilecek ağaç sayılarının dönümleriyle birlikte bildirilmesini¹⁹ isteyerek dengeli dağılım için hazırlık yapmaktaydı.

Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, K.Maraş 2008, s. 29.

¹¹ *İskân Tarihçesi*, İstanbul, 1932, Hamit Matbaası, s. 70-71.

¹² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: I, C. I, s. 282.

¹³ Eda Özcan, "Ahalî Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", *ÇTTAD*, IX/20-21, 2010/Bahar-Güz), s. 63.

¹⁴ *İskân Tarihçesi*, s. 18.

¹⁵ İbrahim Erdal, *Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 183.

¹⁶ Zekâ Güner, "Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskân Politikası", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICENAS 38 (10-15 Eylül 2007)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2007, s. 1461-1463.

¹⁷ Fahriye Engili, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin Millî İktisadının Oluşumundaki Etkisi", *TSA*, Yıl: 18, Özel Sayı S: 3, 2014, s.108.

¹⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, içtima Senesi 2, Cilt 1, s. 216.

¹⁹ *BCA*, 272.11.16.69.9-1.

Adana'da Mübadele ve Mülteci Sorunları

Mübadele sözleşmesiyle, Yunanistan sınırlarında yaşayan Türklerin dışında, eski Yugoslavya-Makedonya'dan Türkiye'ye 1924 yılında önemli kitlesel göçler yapılmıştır. Makedonya'da yaşayan Türklerin, Türkiye Cumhuriyeti'ne ilk göç akını 1924 yılında gerçekleşti.²⁰ Tüm göç dalgalarında, bu topraklardaki yönetimlerin izlemiş oldukları homojenleşme politikaları ve Türklere uygulanan baskılar etkili olmaktadır.

Türk Hükûmeti ülkeye gelecek muhacir ve mültecilerin iskânları konusunda bazı usuller koydu. Buna göre; Türkiye'ye kabullerine karar verilen muhacirlerin belirlenen mıntikalara sevkleri, işleriyle yerleştirilme işleri, 5 Haziran 1921 tarihli nizamnâme gereği, muhacir ve mülteci komisyonları marifetiyle yerine getirilecekti. Nizamname gereğince, servet sahibi olup, Hükûmet'ten hiçbir surette yardım talep etmeyenler serbest bırakılacak ve kendi imkânları ile memlekette yerleşecekler, muhtaç muhacirlerden Hükûmet'in kabul ettiği mıntıkaya gitmeyenler veya ellerindeki vesikalarla belirlenen mıntikalara gitmeyenler muhacirlik olanaklarından haktan düşmüş olacaktı.²¹

Ayrıca, Muhacir ve Mülteci Komisyonları'nın verdiği vesikalarda gösterilen mıntikanın dışına gitmek isteyen muhacirlerin gidişlerine muhalefet etmeyen Muâvenet-i İctimaiye ve zabıta memurları sorumlu tutulacak, aksine hareket edenler hakkında kanunî takibat icra edilecek, gelen halk dağlık veya sahil halkından olmalarına göre araziye yerleşecek; çiftçi, bağcı, tütüncü, zanaatkâr gibi vasıflara uygun bölgelerde yerleşmede muvafakat aranacak, Yunanistan'dan mübadele neticesinde gelen halkın biran önce memleketimizde üretici hâline geçmesi lüzumlu olmakla birlikte büyük çoğunlukla köylerde yerleşime itina edilecekti. İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi'ne göre Siroz'dan 20.000'i tütüncü, 15.000'i çiftçi, 5.000'i bağcı-zeytinci toplam 40.000 mübadilin Adana'ya yerleştirilmesi kararlaştırılmıştı.²²

DİE verileri göre 1923-27 yılları arasında Adana'ya 8.440, Mersin'e 3.330, Cebel-i Bereket'e 2.944 kişi yerleştirildiği belirtilmektedir.²³ Arşiv belgeli çalışmalara bakılırsa, Mersin'e 12.055 mübadil getirildi.²⁴ 1923 yılından

²⁰ Önder Duman, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)", *Bilig*, Sayı: 45, Bahar 2008, s. 28, 35.

²¹ Zekâ Güner, a.g.e., s. 1456.

²² *İskân Tarihçesi*, s. 18.

²³ Goularas, a.g.m., s. 132.

²⁴ <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/turk-yunan-nufus-mubadelesinin-mersinin-sosyo-ekonomik-yapisina-etkileri-fahriye-emgili>

itibaren mıntıkaya gelen göçmenlerden Kıbrıslı Türklerin 3.000'i Muğla, 3.000 Kozan'a, 3.000'i Cebel-i Bereket'e, 3.000'i Adana'ya, 2.000'i Mersin'e, 3.000'i Silifke'ye, 3.000'i Antalya'ya olmak üzere toplamda 20.000 kişiyi bulmaktaydı.²⁵ Göç yoğunluğundan dolayı bazı resmî kayıtların genel mübadil sayılarıyla eşleşmemesini doğal karşılamak gerekir. 1924-1928 yılları arası Adana Vilâyeti'ne 758'i Selanik'ten, 63'ü Manastır'dan, 24'ü Girid'den, 16'sı Yanya'dan, 8'i Edirne'den, 1'i Kosova'dan, 7'si vilâyeti belli olmayan mübadil geldi. Bunlardan 294'ünün Kozan'a, 52'sinin Ceyhan'a, 49'unun Osmaniye'ye, 7'sinin Bahçe'ye, 2'sinin Dört Yol'a, Kadırlı ve Feke kazalarına 1'er mübadil yerleştirildiğini²⁶ belirten kayıtlara da rastlanmaktadır. Hükûmetin tütüncü, çiftçi, bağcı-zeytinci ve bahçeci nitelikteki bu göçmen yerleşimleriyle, ekilebilir alanların değerlendirilmesinin yanında, geride kalan savaş ve işgaller sırasında azalan Türk nüfusunun Kıbrıs'tan getirilenlerle dengeleştirilmesi amaçlanmıştır.

Arşiv belgelerine bakıldığında, 17 Şubat 1924'te Kavala'dan Sulh Vapuru ile İzmit'e gelen mübadillerden Osmaniye'ye 215, Mersin'e 49 kişi, 293 büyükbaş, 130 küçükbaş hayvan ve 44 araba ile 864 kişi,²⁷ 3 Nisan'da Drama'dan 466 kişi, 6 Nisan'da 657 kişi mübadele dışı Sofya göçmeninin trenle, sıtmalı bölge olan,²⁸ 10. İİMM merkezi Adana'ya geldikleri görülmektedir.²⁹ Şubat ayı içerisinde Kandiye'den Sakarya Vapuru ile Mersin'e 3.000 kişilik bir kafilé getirildi. Mübadillerin 1.500'ü Mersin ve Tarsus'a, 1.000'i Taşucu'na, 500'ü Mersin civarına yerleştirildiler.³⁰ Deniz yoluyla 10 Nisan'da Mersin'e ulaşan göçmenlerden 1.060'i Adana'ya, 981'i Tarsus'a, 1.377'si Mersin'e, 266'sı Dört Yol'a, İstanbul'dan Reşid Paşa Vapuru ile 17 büyükbaş, 80 küçükbaş hayvanlarıyla 459'u Osmaniye'ye 26 Nisan'a kadar peyderpey getirilerek yerleştirildiler. Adana'da Rum ve Ermenilerin terkettiği 1.507 evin bir kısmı Rumeli göçmenleri ile Şark vilâyetleri mültecilerine tahsis

²⁵ Zafer Çakmak, "Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü (1878-1938)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 36 Erzurum, 2008, s. 214.

²⁶ Gülin Öztürk, "Tasfiye Talepnameleri Işığında Mübadillerin Yerleştirilmesi: "Adana Örneği", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/1, 2016, s. 251, 254.

²⁷ *BCA*, 272.11.22.115.23-2.

²⁸ Recep Akdur, *Sıtma Eğitim Notları*, Ankara, 1997, s. 12.

²⁹ *BCA*, 272.12.41.46.10-4.

³⁰ Cengiz Parlak, "Çanakkale Merkeze ve İlçelerine Yerleştirilen Giritli Mübadil Göçmenler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl: 10, Güz 2012, Sayı: 13, s. 136.

edildi. Diğer kısmı da, beşer kişi itibarıyla yerleştirilmesi düşünülen 6.000 kişi için ayrıldı.³¹

Mübadeleye tabi olan 4.937 göçmenden 242 aile Adana’nın Ceyhan kazasına yerleştirildi ve ailelere 18.103 dönüm toprak verildi. Verilen tarlaların tutarı, mübadillerin Yunanistan’da bıraktıkları mal varlığına göre belirlenerek her aileye 50 ile 70 dönüm arası toprak dağıtıldı. Ceyhan’a yerleştirilen mübadiller Yunanistan’ın Alasonya, Serez ve Proybala kentlerinden gelip, daha önceden göçmenler için kurulan Toktamış, Akdam, Irmaklı ya da eski adıyla Mahmudiye köylerine yerleştirildiler. Ceyhan, bu sırada Balkanlardan gelen göçmenlerin yerleşimine de konukluk etmiştir. Bulgaristan, Preveze, Kosova, Üsküp’ten gelenler Yeniköy’e, Bosna’dan gelenler Hamitbey Bucağı’na³² dağıtıldılar.

Mübadele Sözleşmesi gereği Türkiye’ye gelen mübadillerden, geldikleri yerlerdeki varlıklarını belgelendiremeyenlere verilen arsa, bahçe ve terkedilmiş evler uyum sürecini olumsuz etkiledi. Mübadillerin diğer bir sorunu da terk edilmiş mülklerin durumuydu. Mübadillere ayrılan Rumlar ve Ermeniler tarafından terk edilmiş birçok ev ve işyeri mübadillerin gelişinden önce bölgede yaşayan insanlar tarafından işgal edilmişti.³³ Mübadillerin yerleşini sağlamaya çalışan Hükûmet yetkilileri bu ve benzeri sorunları çözümlenmek zorunda kalmışlardır.³⁴

İMU, Adana’ya mübadil ve gayri mübadil göçmen olarak gelenlerin mesken sorunlarını mevcut terkedilmiş evleri tamir ettirerek gidermeye çalışmaktaydı. Bu iş için gerekli malzeme ve usta masrafları Maliye Nezareti’nden sağlanıyordu. Dâhiliye Vekâleti, ödemeleri banka aracılığıyla muntaka müdüriyetleri emrine yatırıp, telgrafla haber vermek suretiyle kullanımını aktifleştiriyordu. Kimi göçmenler de İMU’nin göçmenlerin demiryolundan 10 km mesafedeki ormanlardan 10 yıl süreyle³⁵ kesim yaparak ev yapma olanağından faydalandırıldılar.

³¹ Mesut Çapa, “Mübadele’de Kızılay (Hilâl-i Ahmer’in Rolü)”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, Yıl: 2001, 50-51.

³² Aslı Emine Çomu, *The Impact of the Exchange of Populations on the Social and Economic Life of the City of Adana*, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s. 83-85.

³³ Kemal Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 110.

³⁴ Gül Karacaer, *Türkiye Kent Yaşamı ve Mübadiller (1923-1930)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s. 3-4.

³⁵ *BCA*, 272.12.56.144.20-1.

Adana 10. İİMM, 22 Nisan itibariyle yerleştirilen göçmenler dışında 4.056 tamire muhtaç binaya 20.269 göçmen alınabileceğini, mevcut binaların Şark vilâyetleri mültecileriyle çeşitli ülke göçmenlerinin, bazı memurların ve yerel halkın işgalinde bulunduğunu, iskân için yalnızca Silifke’de 306 boş ev olduğunu, mültecilerin geldikleri yerlere gönderilmedikleri takdirde Mayıs sonuna kadar gelecek 13.000 göçmeni yerleştiremeyeceklerini İMU’ne bildirdi.³⁶ Vekâletin ısrarı üzerine çalışma başlatan 10. İİMM gelecek göçmenlerin; Adana’da 1.464 eve 6.838, Silifke’deki 541 eve 2.705, Cebel-i Bereket’teki 186 eve 1.084 Ayıntab’daki 400 eve 2.100, Kozan’daki 579 eve 3.565, Mersin’deki 419 eve 1.742, Maraş’taki 467 eve 2.335 kişi olarak yerleştirilmesini plânladı.³⁷

Tasfiye Talepnâmeleri’ne yönelik çalışmalara göre, Adana merkez kazasına bağlı köylerden Bâb-ı Tarsus’a yerleşenlerin oranı %3 şeklindeydi.³⁸ Ağustos ayında gelen göçmenlerin kayıt ve yerleşim işlemlerinin yoğunluğundan dolayı, Tarsus Nüfus Memurluğu 1.500 kuruşluk deftere³⁹ gereksinim duydu. Düz ovası ve sulanabilir verimli topraklarıyla Osmaniye daha fazla mübadilin yerleşine sahne oldu. Osmaniye Mutasarrıfı ise, 18 Eylül itibariyle 42 merkezde 170 kişiye 88 dönüm bahçe ve yeterli arazi, Dörtyol’da 366 evde 1.509 kişiye 1.422 dönümde 11.030 tane portakal ağacı, 1.222 dönüm arazi ve Bahçe kazasında 71 evde 277 kişiye 3.500 dönüm arazinin dağıtımını sağladı.⁴⁰

Mersin merkeze ve Tarsus’a yerleştirilen mübadillerin büyük çoğunluğunu kırsal kesimden gelenler oluşturuyordu. Tarımla uğraşarak geçim sağlamak en yaygın uğraşı olduğundan, bu durum Mersin ve kazalarına gelenler için de geçerliydi.⁴¹ Mersin merkeze yerleştirilen mübadiller ise Rumların bıraktıkları fabrika ve mağazaların sahibi olmuş, ya da buralarda işçi olarak çalışmaya başlamışlardı. Mersin’e bağlı köylerde metrük ev mevcut olmadığından, vilâyete gönderilmesi kararlaştırılan göçmenler Mersin ve

³⁶ BCA, 272.12.43.64.20-5.

³⁷ BCA, 272.12.43.64.20-6.

³⁸ Öztürk, *a.g.m.*, s. 255.

³⁹ BCA, 272.11.2.107.27.

⁴⁰ BCA, 272.12.45.75.18.

⁴¹ <http://www.lozannubadilleri.org.tr/arastirma/turk-yunan-nufus-mubadelesinin-mersinin-sosyo-ekonomik-yapisina-etkileri-fahriye-emgili>

Tarsus'ta beş-altı ailenin barınmasına elverişli olan metrük evlere yerleştirileceklerdi.⁴²

Mübadil ve Mültecilerin Uyum ve Yer Değiştirme Sorunları

Adana mıntıkasında Hükûmet yetkilileri, mübadilleri yerleştirmek amacıyla felâketzedeler tarafından işgal edilen evleri boşalttırmaktaydı. Mübadiller Adana Mıntıkası'na geldikçe evlerin tahliyesi hızlandırılarak aileler yerleştirilmekteydi. Ayrıca, tahliye işlemleri yapılırken terk edilen bazı evlerin ve taşınmazların kiraya verilmesi yoluyla gelir elde edilmeye ve mübadillere yapılacak ziraî gereksinimlerin masrafları azaltılmaya çalışılıyordu.⁴³ Mübadillerin yerleştirilmeleri sırasında tamire muhtaç evlerin tamir ettirilmesi, yaz mevsiminin ortasına girilmesi, çevre ve iklim yapısına uyum, tütüncü olarak gelenlerin hiç alışık olmadıkları zeytincilik gibi tarım yapmak zorunda kalmaları ve parçalanmış aileler sorunu ortaya çıktı. Bu koşullar altında, bazı mübadillerin iskân bölgesinde tutunmalarında sorunlar ortaya çıktı. Bazı mübadiller, başlangıçta büyük malî ve sosyal sıkıntılarla karşılaştıklarından, geçim ve yaşam koşullarını iyileştirmek için alışık olmadıkları bağcılık ve çiftçilik yerine zeytincilik benzeri bahçecilik yapmaya koyuldular.⁴⁴

Yayla ikliminin hüküm sürdüğü Feke kazasına yerleştirilen mübadiller⁴⁵ tohumluk ve hayvanlarıyla iskân yerlerini kanunsuz terkederlerken,⁴⁶ kimi mübadiller de yaşlılık, hastalık ve sıla özlemi nedenleriyle yakınlarının olduğu yerlere yöneldiler. Bazı mübadillerin geldikleri yerlerdeki yaşam koşulları daha iyiydi. Çoğunlukla metruk evlere yerleşileri yapılan mübadiller, evleri beğenmemeye, verilen arazileri yetersiz görerek sorunlar çıkarmaya başladılar. Kimileri yeni yerleşilerinde ekonomik sıkıntıya düştüklerinden, yörenin sıcak ve nemli havasından sızlanırlarken, kimi mübadiller ise terk etmek zorunda kaldıkları akrabalarının özlemi nedeniyle kendilerine sunulan olanaklardan vazgeçiyor ve başka bir bölgeye yerleştirilmiş olan akrabalarının ya da komşularının yanlarına göç etmek istiyorlardı.⁴⁷ Bu durum, önemli bir iç göç dalgasına yol açtı.⁴⁸ Yönetici elitler bu nüfus hareketliliğini ve mübadillerin

⁴² Çapa, *a.g.m.*, s. 50-51.

⁴³ Arı, *a.g.e.*, s. 117.

⁴⁴ Karacaer, *a.g.t.*, s. 3-4.

⁴⁵ *BCA*, 272.12.45.74.3.

⁴⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, DH.EUM.KADZ. 14/30-8/1.

⁴⁷ Arı, *a.g.e.*, s. 156.

⁴⁸ Karacaer, *a.g.t.*, s. IV.

başlattığı iç göç dalgasını yasal düzenlemeler, talimatnâmeler ve iskân kanunları yoluyla kısıtlamaya ve kontrol altında tutmaya çalıştılar.⁴⁹ Mübadillerden bazılarının kendilerine verilen toprağı, iş olanaklarını ve taşınmaz diğer malları benimsememeleri, üretici konuma geçmelerini bir süre geciktirecek, eldeki belgelere bakılırsa, ilerleyen süreçte uyum ve geçim sorunlarına ait sorunların azaldığı görülecektir.

İMU görevlilerinin yerleştirme sırasındaki bütün özenlerine rağmen, zamanla birçok ailenin bölündüğü ortaya çıktı ve bu sorunun çözülmesi için bürokratlar uğraşmak zorunda kaldılar. Dede Beyzâde Hakkı Bey, Salim oğlu Mustafa ve Resul de bölünmüş göçmen ailelerden bazılarıydı. 12 Mart 1924'te Antakya'dan Adana'ya gelen ve açıkta kalan Dede Beyzâde Hakkı Bey'in iskânını uygun gören Vekâlet,⁵⁰ 20 Mart'ta telgrafla Adana'da kardeşinin yanına ailesiyle birlikte iskânını isteyen⁵¹ Siroz mübadillerinden Salim oğlu Mustafa'nın isteğine de olumlu yanıt veriyor,⁵² Mardin Mebusu İbrahim Bey'in ricasıyla mülteci konumundaki Resul hakkında yapılacak araştırma sonuçlanana kadar ailesiyle birlikte metruk evden çıkarılmaması gereğini bildiriyordu.⁵³

Vekâlet, ellerinde tapu kaydı olan mübadillerin, sahip oldukları taşınmaz malların değeri karşılığı, terkedilmiş ev ve arazilerin yeni sahiplerine tesciline izin vermektedir. Adana Valiliği 4 Haziran'da, bu türden sıkıntılar yaşayanlardan Selanik'in Şehabeddin Mahallesi'nden Dava Vekili İsmail Edib Bey'in göçerken terkettiği 11.525 kuruş değerindeki mülk ve arsası karşılığı, Adana'nın Han Kuru Mahallesi'nde Ayineci Hacı Bodos kızı Orsan'ın terkettiği 4.250 kuruş tapu kıymetli evine yerleşmesini⁵⁴ sağlamaya çalışılıyordu.

Adana'ya altı saat uzaklıktaki Şeyh Murad mevkiinde iskân edilen Teselya mübadillerinden Mehmed Hacı Meto ve beraberindekilerin elinde mahkeme kararıyla aldıkları 53.500 kuruş kıymetindeki 2.607 dönüm arazi kaydı bulunmaktaydı. Mehmed Hacı Meto ve diğer mübadillerin

⁴⁹ Pınar Şenişik, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler", *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt: 6, Sayı: 10, Şubat 2016, s. 89.

⁵⁰ BCA, 272.12.41.46.11.

⁵¹ BCA, 272.11.17.73.13-1.

⁵² BCA, 272.11.17.73.13-2.

⁵³ BCA, 272.12.41.48.8-5.

⁵⁴ BCA, 272.12.45.74.17-1.

belgelendirdikleri arazi karşılığı; Kara Yusuf oğlu Kostaki mirasçılarına ait 10.000 kuruş kıymetli metrük 6 dönüm tarla⁵⁵ ile Pandos Efendi eşi Azikor Madim'e ait 61.750 kuruş kıymetli 2.667 dönüm arazi ve 10.000 kuruş tutarındaki metrük arsanın 15 Haziran'da Valilik tarafından verilmesinin uygun bulunması⁵⁶, o günün arşiv kayıtlarına düşen bilgiler arasında yer almaktadır.

Bazı göçmenler çeşitli gerekçelerle ve izinsiz şekilde iskân yerlerini terketmekteydiler. 30 Haziran gecesi Feke Kazası'nın Bakır Dağı Nahiyesi'ne yerleştirilen 40 aile göçmenin gereksinimleri için verilen tohumluk ve öküleriyle birlikte İnegöl yönüne gitmek üzere firarlarının ardından, Niğde ve Kayseri Valiliği katında geri dönüşlerinin sağlanması girişimleri⁵⁷ bu türden olaylardı.

Yerleşileri yapılan bazı göçmenlerin de akrabalık ilişkileri ve mülk ortaklığı gerekçeleriyle iskân yerlerini değiştirmeye çalıştıkları görülüyordu. Mübadele kapsamında iki kişilik ailesiyle Ayas Kazası'nda iskân olunan Alasonya'nın Ormanlı Köyü'nden Hüseyin Durmuş, İzmir'in Torbalı ilçesinde dayısı Emin İskender Ramazan ile ortak arazileri bulunduğu gerekçesiyle iskân yerinin değiştirilmesini istedi. Akrabalık bilgisinin doğrulanması üzerine, 10. İMM 27 Eylül itibariyle⁵⁸ Hüseyin Durmuş'un ailesiyle birlikte kendi olanaklarını kullanarak yerleşti yerinin değişimini uygun gördüğünü MİİV'ne bildirdi. 5 Ekim'de yerleşinin İskân Şubesi'nce onaylanmasıyla bölünmüş ailelerden birinin sorununun çözümü olanaklaşıyordu.⁵⁹

Üsküb göçmenlerinden Hacer Hanım Balkan Harbi sırasında İstanbul'a geçti. Burada eşinin ölümü üzerine Zangezür'daki kızını alarak bir süre Konya'da kaldı. 1925 Eylül'ünde Adana'ya gelen, kendisine bir ev ve bağ verilmek suretiyle iskân edildiği iddiasında bulunarak iskânının tescilini isteyen Hacer Hanım, İMU oluruyla 16 Aralık'ta Adana'da terkedilmiş bir Ermeni evine yerleştirilerek⁶⁰ yaşamaya başlayan göçmenlerdendi.

MİİV, 11 Aralık 1924'te lağvedilip, yetkileri Dâhiliye Vekâleti'ne devredildikten sonra iskân yerlerini terkedenele dair 28 Ekim 1925'te kapsamlı bir kanun çıkarıldı. Mahalli İskânlarını Bilâ Mezuniyet Tebdil Eyleyen Muhacir

⁵⁵ BCA, 272.12.45.72.18-1.

⁵⁶ BCA, 272.12.45.72.18-2.

⁵⁷ BOA, DH.EUM.KADZ. 14/30-8/1.

⁵⁸ BCA, 272.11.19.97.2-1.

⁵⁹ BCA, 272.11.19.97.2-2.

⁶⁰ BCA, 272.12.47.87.5-29.

ve Mültecilerle Aşair Hakkında Kanun ile Türkiye'ye gelen ve daha sonra gelecek olan mübadil, muhacir, mülteci ve aşiretler beş sene süresince kendilerine gösterilen iskân mahallerinde oturmaya mecbur tutuldu. Yerleşilerin iskân yerlerini değiştirmeleri Dâhiliye Vekâleti'nin iznine tabiydi. İskân yerlerini izinsiz terk edenler ise mahallerine iade olunacaklardı.⁶¹

Binlerce göçmenin Adana mıntikasına gelmesiyle mülkî yönetimler pek çok sorunla da arşılaştılar. Osmanlı idarî teşkilatında Siroz Sancağı'na bağlı Zilhova'nın Andaval Köyü sakini 8 aile Beşar oğlu Ali ile birlikte Adana Karaisalı'ya bağlı Koca Veli Köyü'ne mübadele kapsamında geldiler. 10. İMM, 22 Haziran'da Beşar oğlu Ali ve beraberindekilerin yerleşileri için ev ve üretici konuma geçmelerini sağlamak amacıyla arsa temin etmeye çalıştı.⁶² Bölünmüş ailelerden olan Ali Bey'in, Babaeski'de yaşayan damadının yanlarına getirilmesi için İMU'ne dilekçe göndererek başvuruda bulunduğu anlaşılıyor. İMU yetkililerinin yaptığı resmî yazışmalar sonrası akrabalık ilişkileri doğrulanan Ali Bey'in damadının iskân değişikliğinin 21 Ocak 1925 tarihli telyazısıyla Adana Valiliği'ne bildirilmesiyle sorun çözümlenecektir.⁶³

Yürürlükteki talimat gereği Adana ve Cebel-i Bereket sınırları içerisinde ve demiryolundan itibaren 10 saat kadar mesafedeki devlet ormanlarından göçmenlerin ev tamirinde kullanacakları kereste ile yakacak odun sağlanmasına çalışıldı. Göçmenler soba satın alınana kadar vaziyeti idare edeceklerdi.⁶⁴

Kozana mübadillerinden Yaşar oğlu Ali ve ailesine Karaisalı Kazası'nda terkedilmiş bir ev arsası bulunarak yerleşimi sağlanabildi.⁶⁵ Siroz mübadilleri Adana ve ilçelerine, Kozana mübadilleri Malatya'ya iskân edilmişlerdi.⁶⁶ Değişik nedenlerle Kozana mübadillerinden bazılarının Adana'ya da geldikleri görülmektedir. Kozana mübadillerinden Kerim oğlu Salim, 1924'te Hassa Köyü'nde iskân edildikten sonra 1 Mayıs 1925'te buradan ayrılarak Adana'ya gelmiş ve iskân yerinin değiştirilmesini istemiş,⁶⁷ 14 Aralık 1928'de durumu İMU'ne bildirilen Salim'in Adana'da iskânının tescili gecikmeli de olsa uygun bulunmuştu.⁶⁸

⁶¹ Arı, *a.g.e.*, s. 156.

⁶² BCA, 272.12.43.64.3-2.

⁶³ BCA, 272.12.43.64.3-1.

⁶⁴ BCA, 272.12.56.144.20-1.

⁶⁵ BCA, 272.12.54.132.14.

⁶⁶ *Vatan*, 12 Ağustos 1923, Sayı: 164.

⁶⁷ BCA, 272.12.59.162.29-1.

⁶⁸ BCA, 272.12.59.162.29.

Adana'da Mübadele ve Mülteci Sorunları

Bazı okuryazar göçmenlerin ihtiyaçları karşılandığı halde, bazı mübadillerin iskân olunduklarını belirtmeksizin iskânlarının sağlanması istemiyle Meclis'teki mebuslara dilekçe gönderdikleri görülüyordu. Bunlardan Siroz Sancağı'nın Radko kazası göçmenlerinden Mümin Oğlu Şaban da Eski Hamam Mahallesi'nde ev ve sanatını yaşatması amacıyla dükkân verildiği halde, daha fazla çıkar elde etmek düşüncesiyle, Adana'da iskân olduğunu belirtmeksizin iskânının yapılması için 1926 yılı sonlarında Meclis'e dilekçe gönderdiği anlaşılıyor. TBMM İstida Encümen Riyaseti 14 Şubat 1927'de onun durumu hakkında İMU'nden bilgi istedi. 20 Şubat'ta İMU'nden öğrenen Encümen Reisi başvuruyu işleme koymadı.⁶⁹ İMU'nün gönderdiği yazıdan Şaban'ın kurnazlığını farkedene Adana Valiliği'nin onun Kozan Kazası'na iskânını yaparak cezalandırdıkları ve Şaban'ın da TBMM'ne durumunu telyazısıyla ilettiği anlaşılıyor. Encümen Reisi'nin, onun yeni durumunu sormasıyla telaşlanan İMU yetkilileri, 16 Şubat'ta Adana Valiliği'nden Şaban'ın hangi nedenle Kozan'a gönderilmeye çalışıldığının ivedilikle araştırılarak bildirilmesini istediler.⁷⁰ Şaban örneğinin aksine, iskân uygulamaları sırasında yaşadıkları sorunları telgraf çekerek dillendirme olanağından yoksun mübadillerin sayısının azımsanmayacak kadar çok olduğu düşünülmektedir. Van'dan Adana'ya kaçan felâketzedelerden Ferhat'ın kullanımına verilen arsanın Emlâk-ı Milliye yetkililerinin ahbap-çavuş ilişkisiyle 26 Şubat'ta başka birilerine ihaleyle verilmeye çalışılması,⁷¹ haksız ve yanlı uygulamalara bir örnektir.

Mübadele gereği dalgalar halinde yapılan göçler sırasında en önemli sorunlardan birinin de parçalanmış ailelerin durumu olduğunu örneklendirmiştik. Bu göçler sırasında Dâhiliye Vekâlet'nin özenine rağmen birçok göçmen akrabalarından ayrı düşmüşler, sosyal dayanışma olmadan ekicilik ve bahçecilik işlerinin yapılmasının zor olduğu ortamda, yalnız yaşayanlar yakınlarının bulunduğu yerlere ulaşmak amacıyla iskân yerlerini değiştirmeye, ya da yakınlarını yanlarına getirmek için resmî katlarda çareler aramışlardır. İlerleyen yaşta ve malûl olanların ise tek başlarına hayata tutunmaları neredeyse olanaksızdı. Akveli Hacı Süleyman, bu sorunları hanımı ile birlikte acı bir şekilde yaşayan mübadillerdendi. Diyar diyar dolaşıp yerleşim sorununa çözüm arayan, geldiği Adana'nın sıcak ve nemli havasında yaşam ve

⁶⁹ BCA, 272.12.56.144.27.

⁷⁰ BCA, 272.12.56.144 27-1.

⁷¹ BCA, 272.11.22.115.23-2; BCA, 272.12.45.74.22-15.

görme sorunu yaşayan Akveli Hacı Süleyman ve hanımının elîm durumu ve kararsızlıkları arşiv belgelerine yansıyan o günlerin acıklı anıları arasındadır⁷².

Akveli Hacı Süleyman Sorunu

İlerleyen yaş nedeniyle birçok sorunları olan Kosova Vilayeti'nin Akve kazası göçmenlerinden 1854 doğumlu Edhem oğlu Akveli Hacı Süleyman'ın enteresan bir iskân serüveni vardır. Hacı Süleyman Efendi'nin yazılı başvurularını yaşanan devrin orijinal anısı olarak aynen aktararak sosyo-tarihsel araştırmalara katkıda bulunmayı amaçladık. Süleyman Efendi, Balkan Savaşları sırasında mülteci olarak Türkiye'ye sığınarak 1912 yılında Bursa'nın İnegöl Kazası'na yerleşti. O, Bosna muhacirlerinden olup, İstanbul'da evlendiği Doktor Yüzbaşı İbrahim Bey'in Çanakkale Savaşı şehit düşmesi üzerine yalnız yaşayan Hayriye Hanım ile yaşamını birleştirdi. Yörenin Yunan işgaline girdiği sırada düşman askerleri onun birikimlerini yağmaladıkları gibi bir gözünü de malûl bıraktılar. Çift, yaya olarak İnegöl-Adapazarı-İzmit yoluyla Konya'nın Akşehir Kazası'na geldiler. Hacı Süleyman Efendi Akşehir'de Tahsildâr Hüseyin Efendi yanında ikâmet etmekteyken, 1924 yılı Eylül ayında MİİV'nden iskânını istedi. Eşi Hayriye Hanımı da Adana'da bir tanışının yanına gönderdi. Vekâlet, Hacı Süleyman'ın mübadele dışı göçmen statüsünde olduğu, birçok şehir ve kasabada yaşadığı anlaşıldığından, iskân talimatı şartlarını taşıyıp taşımadığının araştırılarak, iskân işlemleri görmediği takdirde geçici veya kalıcı olarak iskânının yapılmasını 2 Ekim'de Konya Valiliği'nden istedi.⁷³

Mübadil sorunlarının yoğun olduğu bu sıralarda bürokratik işlemlerin hızlılık kazanacağından ümidi olmayan Hacı Süleyman Efendi, dilekçesinin sonucunu beklemeden, Adana'da İtibar-ı Millî kavaslarından olan tanış Kolaşinli Ali Çavuş'un evinde yaşayan hanımının yanına gitti. Süleyman Efendi, eşi Hayriye Hanım için Adana Belediye Reisi'nden aldığı "Yardıma muhtaç ve memâlik-i mu'tedilede ikâmeti zarûreti bulunduğu" kayıtlı raporu, önceki dilekçelerine eklenmesi istemiyle 10 Ekim'de Ankara'ya gönderdi.⁷⁴ Yaşlı çiftin Vekâlet emriyle Akşehir'e iskân edildiklerini bildiren Eskişehir İmar ve İskân Müdürlüğü yazısı 12 Ekim'de Akşehir İİM'ne geldi. Eskişehir İİMM, onlar için 138 gurus tren, 12.50 gurus da bir günlük yevmiye takdir

⁷² BCA, 272.12.45.74.22-13.

⁷³ BCA, 272.12.45.74.22-11.

⁷⁴ BCA, 272.12.45.74.22-7.

etmişti.⁷⁵ Akşehir İİM’nin sevk jurnalikasına muhatap olanları bulamadığından durumu İİMU’ne telgrafla bildirdiği anlaşılıyor. Süleyman Efendi’ye ait eldeki tutarsız veriler karşısında ikilemde kalan Vekâlet yetkilileri 11 Ekim’de Konya Valisi’nden çiftlerin âkibetleri hakkında bilgi istedi. Soruşturmayı derinleştiren MİİV, Valiliğin cevabı gelmeden, Hacı Süleyman’ın iskân yerini terkederek Adana’ya gittiği bilgisini aldı.⁷⁶

Adana’da dar bir mekânda bakkallık ve kahvecilik yaparak nafakasını kazanmaya çalışan Hacı Süleyman, Ali Çavuş’un öğüdü üzerine 12 Kasım’da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’e hitaben Bursa, İzmir mıntıkalarında iskânının temininin sağlanması hülasalı; “*Ma’rûz-ı bendegâneleridir. Acizîleri Rum-ilinin Kosova Vilâyetinin Akve Kazası muhâcirîn-i makrûrelerindenim. Huzûr-ı sami-i hazret-i hilafetpenahiye merbutan takdim kılınan bir kıta muhacirîn sevk journali mucibince Eskişehir’den Akşehir’e bera-yı iskân sevk edilerek ve kaza-yı mezkûreye uğramayarak Adana’da bulunan ailemi almak üzere Adana’ya geldim ise de keza huzûr-ı sami-i hazret-i şevketsimât efendimize takdim edilen bir kıta-i tabair tarafınıza gerek bendeniz ve gerek ailem mevsûk-ı memleketde mahzuriyet-i meşruamıza binaen yaşamak gayr-ı kabil olduğundan Akşehire gittim. Müteaddid istidalarımın keyfiyet-i halimi arz etmişdim. Bursanın İnegöl şehrinin işgalinde Yunan vahşiyatı tarafından varımız yoğunuz yağma edilmiştir. Birçok müşkilatdan sonra kusuran kusuri birkaç çağla şanlı bayrağınıza ve merhametli şevket kucağına atıldım. Adapazar şehrine muhâcir niyyeten hicret eyledim ve İznik tarafından düşmanın baskınları üzerine tekraren muhâcir olub dereleri tepeleri tırmanarak cumhûriyet-i milliyelerimizin o sevgili şanlı yıldızlarına iltihak etdim. Anadolu hicret ittiğim tarih 328’dir. Bu on iki sene zarfında çektiğim meşakkatler ve zulüm eserini saymakla bitmez. Semadaki yıldız kadar yetmiş oldum. Merhamet edecek kardaşım olmayub yardım ancak ve ancak Cenab-ı Allah’a ve zat-ı hazret-semat efendimize sığınarak merhamet ve ‘adâlet isterim. Kendimi dilencilikten kurtarmak üzere ve kabacık bir dükkâna sığınarak sıfatım olan bakkallık ve kahvecilik icrâ itmek üzere bir hâne çiftimiz Adana veya Bursa ve diğer vilâyetlerinin sevâhilinde itâ ve ihsan buyurulması merhamet-i hazret-i şevketsimat efendimize güvenerek ve gözlerimin yaşlarıyla istidâmın nihayetini dua ile bitirerek icâb idenlere irade buyurulmasını istida veistirhâm eylerim. Olbabda emr-u ferman hazret-i men lehü’l-emrindir”* içerikli ve fotoğraflı

⁷⁵ BCA, 272.12.45.74.22-8, 9.

⁷⁶ BCA, 272.12.45.74.22-10.

dilekçesinde maduriyetini sıralayıp, Adana, Bursa ve diğer vilâyetlerin sahilinde yerleşiminin sağlanmasını rica ederek, yapıştırdığı pulun üzerine “*Adana’da İtibar-ı Millî kavaslarından Kolaşinli Ali Çavuş’un havlusunda mukim ve el-yevm şita soğukluğundan mahvolmakda olan Hacı Süleyman arızasıdır*” tahşiyesini düşmeyi ihmal etmedi.⁷⁷

Konya Valiliği’nde memurların işgüzarlığından dolayı bürokratik işlemlerin oldukça zaman aldığı ve “Salla başı, al maaşı” zihniyetinin yaşandığı anlaşılıyor. Çünkü Vilâyet, Hacı Süleyman’ın durumunu 13 Ekim’de soran MİİV’ne istenen bigi akışı 22 Aralık’ta sağlanabilmiş, ilgilinin iskân mahallinden ayrılarak Adana’ya geç te olsa Ankara’ya ulaştırılabildiği.⁷⁸

Cumhurbaşkanı’na başvuran Hacı Süleyman’ın daha önceden gönderdiği dilekçelerini inceleyen MİİV, onun 1912 yılında Akve’den ayrılarak Türkiye’ye sığındığını, Konya Akşehir’de Tahsildâr Hüseyin Efendi yanında yardıma muhtaç yaşadığını belirterek Adana’da, Adana, Bursa veya İzmir’de iskân istediğini ve daha sonra Akşehir’den ayrılarak Adana’ya gittiğinin öğrenildiğini, hakkında mevcut kanûn hükümlerine göre davranılması gereğini 2 Aralık’ta Adana Valiliği’ne bildirdi.⁷⁹ Adana İİM, MİİV’nin bildirimini 25 Aralık’ta işleme koydu ve Ankara’daki Polis Müdüriyeti’nden Hacı Süleyman’ın halen nerede, ne iş ile uğraştığı, bulunduğu yerlerden ayrılma şekli, çeşitli yerlerde iskân görüp görmediği, halen çalışarak geçimini sağlayamayacak derecede muhtaç olup olmadığının araştırılmasını istedi. 31 Aralık’ta Pamukpazarı Komiser Muavinliği’ne gelen evrak, gereği için Merkez Komiserliği’ne gönderildi.⁸⁰

30 Aralık’ta Hacı Süleyman’ın iskân konusuna yoğunlaşan İMU,⁸¹ Akşehir’den ayrılarak Adana’ya gelen Hacı Süleyman’ın konumuyla ilgili 8 Aralık’ta istenen bilgilerin acilen gönderilmesini telyazısıyla Adana Valiliği’nden isteni.⁸² Adana Valiliği, Hacı Süleyman hakkında oluşturduğu araştırma raporunu 10 Ocak dosyasının İMU’ne verilmesi ricasıyla Dâhiliye Vekâleti’ne ulaştırdı.⁸³

⁷⁷ BCA, 272.12.45.74.22-13.

⁷⁸ BCA, 272.12.45.74.22-6.

⁷⁹ BCA, 272.12.45.74.22-10.

⁸⁰ BCA, 272.12.45.74.22-3.

⁸¹ BCA, 272.12.45.74.22-6.

⁸² BCA, 272.12.45.74.22-5.

⁸³ BCA, 272.12.45.74.22-2.

Resmî bilgi akışının sonrası İMU, Balkan Harbi'nden sonra Türkiye'ye hicret eden ve İtibâr-ı Millî kavaslarından Ali Çavuş yanında Kasab Bekir Mahallesi'nde yaşayan⁸⁴ Hacı Süleyman'ın yardıma muhtaç olduğu, iskân başvurusundan da olumlu bir sonuç alamadığının anlaşıldığını, bir kişiden ibaret olan ailesiyle geçici olarak terkedilen bir Ermeni evinde geçici olarak iskân edilmesinin uygun olacağını 23 Nisan 1925'te Adana Valiliği'ne⁸⁵ ve Polis Müdüriyeti'ne⁸⁶ bildirdi.

Hacı Süleyman Efendi'nin Eylül ayına girildiği halde ikâmet sorununun sürdüğü ve muhtemelen tanışı Ali Çavuş'un evinden ayrılmak zorunda kaldıkları da anlaşılıyor. Çünkü, yerleşim sorununa bir türlü çözüm bulamayan ve 20 Haziran'da Başvekâlet makamına hüznü bir dilekçe gönderen Hacı Süleyman Efendi, bu kez de bir cami avlusunda eşiyile yaşadığı acıklı hâlini dile getirmekteydi. *“Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet-i Celilesine. Tahşiye. Adana'da fabrikatör Bosna muhacirlerinden Salih Efendi'nin teberruan verdiği muâvenet-i nakdiye ile geldiğimizi ve Zincirli Cami-i şerifi havlusunda ikâmet ve beytütet eylediğimizi şerh ile bir an evvel maruzâtımız is'af buyurulmasını tekrar olarak tahşiye ve gözyaşlarıylaistirhâm eyleriz. Maruzât-ı bendegânemdir. Âcizleri Bosna muhâcirlerinden olup Balkan Muharebesi'nde muhâceretle ana vatanımız olan Türkiye'ye iltica ederek Bursa Vilâyeti'ne mülhak İnegöl Kazası'nda tavattun edib hukûmet-i milliyemizden hiçbir vechile muâvenet talep etmeyerek Yunan melununun kaza-yı mezkûru işgâl eylediği vakte kadar esna-yı hicretimde memleketden getirmiş olduğum para ile ve kendi sa'y-ü gayretimle istirahatimi ve asayişimi temin ederek refah ve saâdetle imrar-ı hayat etmekte idim. Düşman işgâl ettiği esnâda yedimde mevcûd emvâlimi gasb ve yağma etmekle beraber acizlerini ağır suretde dahi darb eylediğinden eser-i darb sol gözümü malûl bıraktı. Ve malûliyetim ve şeyhûhatim hasebiyle layıkıyla çalışamaz ve gayr-ı muktedir bulunduğumdan ve mevcud eşya-yı menkule ve yiyecek de düşman tarafından yağma edildiğinden İnegöl'de hâl-i sefalet ve perişâniyete dūçar oldum. Sulhun akdinden sonra bizzat memleketli hemşehrilerimin Adana'ya muhacereten vurudlarını istihbâr eyledim. Hemşehrilerim nezdinde olur isem az çok muâvenetlerine nâil olurum ümidiyle İnegöl'den Adana'ya hareket etdim ise de memulum vechile hemşehrilerimden dahi bir gûna muâvenet görmediğimden ma efrâd-ı aile hâl-i*

⁸⁴ BCA, 272.12.45.74.22-1.

⁸⁵ BCA, 272.12.45.74.22-4.

⁸⁶ BCA, 272.12.45.74.22-1.

sefalet ve perişaniyete dūçar oldum. Binaenaleyh yedimde mevcut nakdimi de gözümün tedavisi uğrunda sarf etmişdim. Bi'z-zarur Adana'daki İmar ve İskân Mıntika Müdiriyyeti'ne müracaat etdim. Sizin gibi olan muhâcirine muâvenet etmek ve iskân eylemek için emir yokdur cevabını verdiler. Şaşkınlık saikası ile Adana Vilâyeti Mektûbî Bey'e müracaat etdim. Mir mûma ileyh dahi derkenârla İmar ve İskân Mıntika Müdiriyyeti'ne havale etdi. Fakat akdemce acizlerine verilen cevabda ısrar ederek üç yüz yirmi sekizden üç yüz otuz dokuz senesi zarfında vurûd etmiş olan bu kabil muhacirine bir şey verilmesi için emir yokdur cevabını derkenâr etdiler. Adana'da bîvâye ve hâl-i sefalet ve perişaniyete bîzar kaldığımızdan geçen sene hayli mesarifi ihtiyar ve efrâd-ı ailemi sefil ve perişan halde Adana'da bırakarak Ankara'ya geldim. Reis-i Cumhur Paşa hazretleriyle Dâhiliye Vekâlet-i celilesine ba istida müracaat etdim. İstidalarım muamele görüb marûzatım is'af edilerek mülga İmar ve İskân Vekâlet-i celilesinden mesken hâne ve dükkân verilmek üzere yedime bir kıta emirname verildi. Mezkûr emirnameyi alub Adana'ya avdet ile İmâr ve İskân Mıntika Müdiriyyeti'ne ibraz etdim. Maalesef emirname-i mezkûr Adana yazılacak iken Akşehir yazılmış ve bu da bir hevl-ü gaflet neticesi olduğu anlaşılmiş ise de tashih edilmedikçe infâz edemeyeceklerini arz-ı ifade eylemeleri üzerine emirname-i mezkûru liecli't-tashih Ankara İskân Vekâlet-i celilesine ba posta gönderdim ve bu ana kadar bir semere hâsıl olmadığından bera-yı takib tekrar Ankara'ya gittim. Lütfen Adana'ya ve şayet Adana'ya olmadığı takdirde Kütahya veya Bursa'ya iskân edilmekliğimiz hususunda bir an evvel emr-i irade buyurulmasını ve han köşesinde temadi-i mağduriyetimize meydan verilmemesini kemâl-i iştiyâkla istida veistirhâm eylerim. Olbabda emr-u irade Başvekâlet-i celilemizindir efendim”.⁸⁷

Hacı Süleyman Efendi'nin eşi Hayriye Hanım, iskânlarındaki belirsizliğe tahammül edemeyerek ve kocasını da ikna ederek, onun dilekçesinin altına kendi isteklerini belirten dilekçesini yazdırmıştı. “Paşam Hazretleri. Cariyeleri Bosna muhâcirlerinden olub İstanbul'da Doktor Yüzbaşı İbrahim Bey ile akd-i izdivac eylemişdim. Mir mûmâ ileyh Harb-i Umûmî'de âcizlerini İstanbulda bırakarak vazifesi başına şitâb idüb cebren harbe azimet etmişdi. Şebbü'l-Kadir mûmâ ileyh Çanakkale'de şehid düşdü. Bu vesile ile İstanbul'da bîkes ve bîvaye olarak hâl-i sefalet ve perişaniyete dūçar olduğum ve Türkçeyi de layığıyla tekellüm edemeyerek ifade-i meram edemediğim cihetle İstanbul'da kendi memleketlim olan muhâcir hemşehrilerimden sinn-i şeyhuhata vasıl olmuş

⁸⁷ BCA, 272.12.45.74.22-14.

müsted-i merkûm Hacı Süleyman Efendi ile ittisal etdim. Merkûm dahi muhâcir bulunduğundan ve muhtac-ı muâvenet ve iskân olduğundan makâm-ı celil-i vekâletpenahilerine müracaat etmekteyim. Marûzatı is'af buyurulur ise cariyeleri de terfih edileceğim derkârına binaen temadi-i mağduriyetimize mahal verilmemesi üzere keyfiyet-i maruzanın is'af buyurularak ol vechile icab edenlere emr-u irade buyurulmasını istihâm eylerim. Aksi takdirde ileride hâl-i rezalete dûçar olmamaklığım için Haleb'de bulunan Mehmed Namık Efendi zevcesi hemşirem Aişe Hanım'ın nezdine sevkimle terfihimi istida ve istihâm eylerim efendim. Adana'da Kasab Bekir Mahallesi'nde Bosna muhâcirlerinden Hacı Süleyman zevcesi Hayriye cariyeleri".⁸⁸

Hacı Süleyman Efendi Adana, Adana olmazsa Kütahya veya Bursa'ya yerleşimlerinin sağlanmasını isterken, eşi Hayriye Hanım Haleb'de bulunan yakınları yanına sevkini yapılmasını istemekte ve birbirlerinin mekân istemleriyle çelişmekteydiler.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı sırasında isyan eden Ermenilerin özellikle Türk Ordusu'nun nakliye alanlarından göç ettirilmesi, işgal altına giren Doğu ve Güney topraklarından Adana'ya gelen binlerce mültecinin beslenme ve barınmalarının sağlanması için Osmanlı Hükûmeti tarafından büyük masraflar yapılmıştır.

Millî Mücadele sırasında savaştan ordu için gerekli ihtiyaç kalemlerini Türk milletinin fedakârlığıyla sağlayan yeni Türkiye Cumhuriyeti, 1923 sonunda Türk-Yunan halklarının mübadelesi gereği, göçmenlerin nakil, beslenme ve iskânları için kıt malî kaynaklarını zorlamıştır.

Hayatında deniz görmemiş olan mübadiller yorucu deniz yolculuğu nedeniyle bitkin ve birçok mübadil, çeşitli hastalığın taşıyıcısı olarak sıcak ve nem oranı yüksek Adana'ya gelmişlerdir. Şehrin iklimine uyum sağlayamayan ve bölünmüş ailelerden birçok mübadil akrabalarının yanlarına gitmek zorunda kalmışlardır.

Yaşanan iç göçler nedeniyle büyük oranda azalan Türk nüfus yapısı Yunan topraklarından, Balkanlardan, Kıbrıs'tan gelen nüfus sayesinde dengelenmeye çalışılmıştır. Adana mıntıkasına bağlı alanlara yapılan göçler sonucu yerleştirilen mübadil ve gayri mübadiller, bölgedeki âtil toprakların değerlendirilip katma değer artırılmasına önemli katkıda bulunmuşlardır.

⁸⁸ BCA, 272.12.45.74.22-15.

Adana 10. İİMM ve İMU bürokratları henüz savaşın yaraları sarılamadan, düşman ellere düşen topraklardan gelen ırkdaşlarının insanca yaşam sürecine girmelerini sağlamak için olağanüstü bir çalışma sarfetmişler, büyük zorluklarla iskân edilebilen mübadil ve mülteciler uyum sorununu atlatıp, üretici konuma gelene kadar yoksullukla mücadele etmişlerdir.

Diğer alanlara yapılan yerleşimlerde Kıbrıs'tan yapılan nüfus aktarımı görülmezken, bereketli topraklara sahip Adana mıntıkasına yerleştirilen Kıbrıslı Türkler uyum sürecini atlatmakta zorlanmamışlar, bahçecilik ve çiftçilik yaparak bölgenin demografik yapısına ve üretim artışına katkıda bulunmuşlardır.

Mübadile ve mübadile kapsamı dışında gelenlerin Müslüman Türklerden oluşu, ulusal kimliğin, etnik ve kültürel yönden özdeş bir toplum yapısının oluşmasında, ülkemizin ve Adana 10. Mıntık alanındaki yerleşimlerin maddî kazanımlar edinmesinde önemli rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi[BCA]

BCA, 272.11.2.107.27.

BCA, 272.11.8.13-2.

BCA, 272.11.17.73.13-1, 2.

BCA, 272.11.16.69.9-1.

BCA, 272.11.18.83.10-1, 2.

BCA, 272.11.19.97.2-1, 2.

BCA, 272.11.22.115.23-2.

BCA, 272.12.41.46.10-4.

BCA, 272.12.41.46.16-2.

BCA, 272.12.41.48.8-5.

BCA, 272.12.43.64.3-1, 2.

BCA, 272.12.43.64.20-5, 6.

BCA, 272.12.45.72.18-1, 2.

BCA, 272.12.45.74.3.

BCA, 272.12.45.74.17-1.

BCA, 272.12.45.74.22-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15.

Adana'da Mübadele ve Mülteci Sorunları

- BCA, 272.12.45.75.18.
BCA, 272.12.47.87.5-29.
BCA, 272.12.54.132.14.
BCA, 272.12.56.143.21-1, 2, 3.
BCA, 272.12.56.144.20-1.
BCA, 272.12.56.144.27, 1.
BCA, 272.12.59.162.29-1.
BCA, 272.74.65.17-2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi[BOA]

BOA, DH.EUM.KADZ. 14/30-8/1.

Sürelî Yayınlar

Vatan, 12 Ağustos 1923, Sayı: 164.

Kitap ve Makaleler

Akdur, Recep, *Sıtma Eğitim Notları*, 1997, s. 1-71.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Bayraktar, Hilmi, "Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları 1859-1861", *Bilig*, sayı: 45, Bahar/ 2008, s. 45-72.

Çakmak, Zafer, "Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü (1878-1938)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 36, Erzurum 2008, s. 201-223.

Çapa, Mesut, "Mübadele'de Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, Yıl: 2001, s. 29-60.

Çomu, Aslı Emine, *The Impact of the Exchange of Populations on the Social and Economic Life of the City of Adana*, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005.

Duman, Önder, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)", *Bilig*, Bahar 2008, Sayı: 45, s. 23-42.

Emgili, Fahriye, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin Millî İktisadının Oluşumundaki Etkisi", *TSA*, Yıl: 18, Özel Sayı S: 3, 2014, s. 105-121.

_____, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Mersin'in Sosyo-Ekonomik Yapısına Etkileri", <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/turk-yunan-nufus-mubadelesinin-mersinin-sosyo-ekonomik-yapisina-etkileri->

fahriye-emgili. html: 12.06.2018.

Erdal, İbrahim, *Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan (1923-1925))*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

Erdem, Ufuk, “Aşâir ve Muhâcirûn Müdüriyet-i Umûmiyesi(1913-1922)”, *ZfWT*, Vol. 9 No. 1, 2017, s. 57-80.

Goularas, Gökçe Bayındır, “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerin Yaşatılması”, *Alternatif Politika*, Cilt. 4, Sayı. 2, Temmuz 2012, s. 129-146,

Güner, Zekâ, Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskân Politikası, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICENAS 38 (10-15 Eylül 2007)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2007, s. 1453-1466.

İskân Tarihçesi, İstanbul 1932, Hamit Matbaası.

Karacaer, Gül, *Türkiye Kent Yaşamı ve Mübadiller (1923-1930)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2006.

Kodaman, Ömer, *Türkiye İle Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi*, Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), K.Maraş 2008.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Çev. Seha L. Meray, Takım I, C. 1, Kitap 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.

Sarı, Muhammed, *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar Faaliyetleri (1923-1938)*, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2011.

Şenışık, Pınar, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler”, *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt: 6, Sayı: 10, Şubat 2016, s. 84-120.

Martin, Volkan, “Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 5, Aralık 2011, s. 14-29.

Özcan, Eda, “Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği”, *ÇTTAD*, IX/20-21, 2010/Bahar-Güz), s. 55-75.

Adana'da Mübadele ve Mülteci Sorunları

Öztürk, Gülin, “Tasfiye Talepnameleri Işığında Mübadillerin Yerleştirilmesi: “Adana Örneği”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/1, 2016, s. 247-276.

Parlak, Cengiz, “Çanakkale Merkeze ve İlçelerine Yerleştirilen Giritli Mübadil Göçmenler”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 10, Güz 2012, Sayı: 13, s. 127-154.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, C. I.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İctima senesi: 2, C. I.

Tosun, Ramazan, “Patrik Konstantin Araboğlu'nun Mübadelesi”, *Askerî Tarih Bülteni*, Yıl: 24, Sayı: 46, Şubat 1999, s. 53-69.